

ד"ר נסים אליקים

רשימות עמי כנען במקרא

מבוא

בעשרים ואחד מקומות בתנ"ך מובאות רשימות של שמות עמי כנען. ברשימות הגיניאלוגיות של בני נח בספר בראשית פרק י' ובמקבילותיהם בדבהי"א א', מנויים, בין השאר, בני כנען בן נח שמספרם הוא אחד-עשר, ולדעת פרשנים אחרים - שנים-עשר, כאשר מתווסף בן בשם כנען שנקרא כשם אביו¹.

התפלגות רשימות אלו לפי קבצי ספרי התנ"ך היא:

תורה: 12 רשימות (בראשית: 2; שמות: 7; במדבר: 1; דברים: 2).

נביאים ראשונים: 6 רשימות (יהושע: 5; שופטים: 1).

כתובים: 3 רשימות (עזרא: 1; נחמיה: 1; דבהי"א: 1).

הגרעין העיקרי ברשימות אלו הוא שבעת העממין הידועים, חלקם או נוספים עליהם. בשלוש רשימות מוזכרים כל שבעת עמי כנען: כנעני, חתי, חוי, פרוזי, גרגשי, אמורי ויבסי. באחת-עשרה רשימות מוזכרים רק שישה עממים מתוך השבעה, כשבעשר מהן נפקד שמו של הגרגשי². בארבע רשימות מוזכרים פחות משישה עממים: חמישה³, ארבעה⁴ ואף שלושה³. בשתי רשימות באה

1. "בכור שור" לברי י', יח: "ואחר נפוצו. שהאחד נעשה שניים, כמו יוסף שנחלק לשני שבטים, והרי הם י"ב, ועל זה אמר משה: ייצב גבולות עמים למספר בני ישראל, שנתן לי"ב שבטים י"ב בני כנען, ומשה קראן שבעה שהשישה שהיו חשובין קרא להן שם בפני עצמן, והאחרים כללן שם אביהם וקראן יהכנעני".

כך גם "דעת מקרא" וכן מ"ד קאסוטו "מנח עד אברהם". וראה גם רש"י לשמות י"ג, ה. קביעה זו לדעתם מתבססת על הערה מקראית: "ואחר נפצו משפחות הכנעני" (ברי י', יח) וכן על המגמה ההשוואתית בין שבעים בני יעקב לשבעים בני נח, וכן שנים עשר שבטי ישראל שיצאו משם לשנים עשר בני כנען. לאמור: העולם החדש שלאחר המבול שמנה שבעים אומות העולם זכות קיומו באה לו מבני יעקב, שאף הם היו שבעים ומיישמים את ייעוד הברית. שנים עשר השבטים יבואו וירשו את בני כנען שישבו במרחב הגיאוגרפי של ארץ כנען הרחבה, כדברי הספרי לדברים שי"א, אותם הביא רש"י בפירושו לדבי ל"ב, ת: "בשביל מספר בני ישראל, שעתידין לצאת מבני שם, ולמספר שבעים נפש של בני ישראל שירדו למצרים הציב גבולות עמים - שבעים לשון". לדעה אחרת, כנען האב ואחד עשר בניו הם שנים עשר עממים.

2. רק בנחמי ט', ה, מוזכר הגרגשי ונפקד החוי.

3. שמי י"ג, ה; עז' ט', ב.

4. במי י"ג, כט.

5. שמי כ"ג, כח.

- עיון בטבלה זו, מעלה כמה וכמה שאלות:
1. היש יחס או התאמה בין הרשימה בברי' י', טז-יט ומקבילתה בדבהי"א א', יג-טז ובין הבטחת ה' בברית בין הבתרים בברי' ט"ו, כ-כא? אם כן כיצד יוסברו השינויים בין שתי הרשימות?
  2. שבעת עממי כנען מוזכרים בתורה פעם אחת בלבד (דבי' ז', א) ובספר יהושע פעמיים (ג', י וכן כ"ד, יא). מדוע דווקא במקומות אלה?
  3. מלבד ברשימת בני כנען (ברי' י' ודבהי"א א'), ברית בין הבתרים והאמור לעיל בשאלה הקודמת, מובאות רשימות שיש בהן שמות של 6 עממים.
    - א. ברובן - הגרגשי חסר. למה?
    - ב. למה ברשימה של נחמיה ט"ו, ח, מופיע הגרגשי ברשימת השישה ולעומת זאת המקרא החסיר את החוי?
    - ג. מדוע בשמות י"ג, ה מובאת רשימה המונה רק 5 עממים, בלי גרגשי ופרזי?
    - ד. מדוע בעזרא ט"ו, ב מובאת רשימה המונה רק 5 עממים בלי גרגשי וחוי?
    - ה. מדוע בבמ' י"ג, כט מובאת רשימה המונה רק 4 עממים, בלי: גרגשי, פרזי וחוי?
    - ו. מדוע בשמות כ"ג, כח יש רשימה המונה רק שלושה עממים: חוי, כנעני וחתי?
    - ז. היש סיבה או סיבות לסדר העמים ברשימות השונות?
    - ח. היש סיבה לכך שברוב הרשימות, היבוסים מוזכר אחרון?
- ולבסוף נשאל: מדוע הארץ שבמערב הירדן נקראת דווקא ארץ כנען⁸, ולפעמים גם ארץ האמורי⁹?
- לפני שנתחייס לשאלות אלו, נציין את הטופוגרפיה של ארץ כנען לגבולותיה ואת אזורי מגוריהם של תושביה עפ"י המקראות השונים¹⁰.

הטופוגרפיה של ארץ כנען

- בטופוגרפיה של הארץ ממערב למזרח מבחינים בשש רצועות אורך:
- א. **חוף הים** - מישור החוף.
  - ב. **השפלה** - אזור הגבעות שממזרח למישור החוף.
  - ג. **ההר** - רצועה מרכזית ורחבה ונכללים בה: הרי סיני, הרי הנגב, הרי יהודה, הרי אפרים ומנשה, הרי הגליל, הרי הלבנון ועוד.
8. ברוב המקראות, כגון: ברי' י"א, לא; י"ב, ה; ל"ג, יח; ל"ה, ו; מ"ח, ז; ו"י י"ד, לד; י"ח, ג; במ' י"ג, ב; ל"ד, ב; דבי' ל"ב, מט; יהו' ה', יב; כ"א, ב; שופ' ה', יט; תהי' ק"ו, לח; תהי' ק"ו, לח; קל"ה, יט ועוד.
9. יהו' כ"ד, ח; עמי' ב', י; ברי' ט"ו, טז.
10. ראה במבוא לספר יהו', דעת מקרא, ירושלים תש"ל, עמ' 21-25.

- ד. **הערבה והבקעה** - השבר הרוסי-אפריקני. באזור זה כלולות: הערבה, בקעת הירדן, בקעת הלבנון ועוד.
 ה. **ההר המזרחי** - הר חרמון, הבשן, הרי מואב, חלק מהר שעיר באדום.
 ו. **המדבר** - גבולה המזרחי של כנען המזרחית.

אזורי מגוריהם של עמי כנען

- כנענים:** "על הים ועל הירדן" (במי י"ג, כט), "מצידון באכה גררה עד עזה באכה סדומה ועמורה ואדמה וצבויים עד לשעי" (ברי י, יט; יהו י"א, ג).
האמורים: בהר, ביחוד בהרי יהודה (במי י"ג, כט; יהו י, ה), בעבר הירדן המזרחי בארצות סיחון ועוג, מלכי האמורי, "מן הארנון ועד הר חרמון" (דבי ג, ח; תה' קל"ו, יז-כב) וכן בהר הלבנון (יהו י"ג, ד).
החתים: טרם הכיבוש יסדו את ממלכת החתים באסיה הקטנה וממלכות קטנות בצפון סוריה (יהו א', ד). חלק מהחתים התיישב גם בדרום הארץ, בעיקר בהר יהודה, באזור חברון וסביבותיה (ברי כ"ג, כ; במי י"ג, כט).
החויים: בהרי אפרים ומנשה, בנחלת בנימין (גבעון ובנותיה) וכן בלבנון "תחת חרמון בארץ המצפה" (ברי ל"ד, ב; יהו י"א, ג; שופי ג, ג; שמי"ב כ"ד, ז)¹¹.
הפריזים: גם כן בהר אפרים ומנשה (יהו י, כח; שופי י"ט, י; דבה"א י"א, ד), היא ארץ ירושלים (שופי א', כא).
הגרגשי: אין המקרא מזכיר את אזור ישוב ומסורת בידי חז"ל היא שהגרגשי פנה והלך לו לאפריקה טרם הכיבוש (ירושלמי שביעית ו, הלכה א).

הגיניאלוגיה של בני כנען לעומת הבטחת הארץ בברית בין הבתרים

בהשוואת רשימת בני כנען בברי י, טז-יט ורשימת עמי כנען שהובטחו לאברהם בברית בין הבתרים (ברי ט"ו, כ-כא) יש גרעין משותף, אך יש גם שינוי שמות וכן השמטה של שמות אחדים בברי ט"ו.
 הפרשנים מוצאים חפיפה בין שתי הרשימות הללו, אלא שנשתנו שמותיהם של כמה מהם בימי אברהם או בימי משה ויהושע. לדעת חז"ל¹² ופרשנים

11. ראה רמב"ן לדבי ב, י: "כי החורי הוא החוי".

12. ברי"ר מ"ד, כג.

אחדים¹³, הקיני והקניזי והקדמוני הם אדום, מואב ועמון שהובטחו לישראל לעתיד לבוא, כניסוחו של רש"י לברי"י, יט:

"את הקיני עשר אומות יש כאן ולא נתן להם אלא שצעה גויים, והשלשה, אדום ומואב ועמון, והם קיני, קניזי וקדמוני עתידים להיות ירושה לעתיד, שנאמר: 'אדום ומואב משלה ידם וזני עמון משמעתם' (יש"א, יד)".

כמו כן, רש"י קובע ש"הרפאים" המוזכרים בברי"י ט"ו מזוהים עם ארצו של עוג, כדבריו:

"ואת הרפאים. ארץ עוג שנאמר זה (דב' ג', יג): 'הכוא יקרא ארץ רפאים'".

הרא"ם קובע שלדעת רש"י אין הכוונה לארץ האמורי עליה מלך עוג שהרי ה"אמורי" מוזכר ברשימת, אלא הכוונה ל"חויים" שחלק מהם התיישב בלבנון "תחת חרמון בארץ המצפה" (יהו"י"א, ג) ואשר גם עליהם מלך עוג¹⁴. לפי זה, הרפאים הם החויים ולכן ברשימת ההבטחה לאברהם מוזכרים איפוא שבעת עממי כנען הידועים ועוד אדום, עמון ומואב שהובטחו לעתיד לבוא כך:

מס'	בר' טו,כ- כא	העמים הידועים
1	החתי	החתי
2	הפריזי	הפריזי
3	הרפאים	החוי
4	האמורי	האמורי
5	הכנעני	הכנעני
6	הגרגשי	הגרגשי
7	היבוסי	היבוסי
8	הקיני	אדום ¹⁵
9	הקניזי	מואב
10	הקדמוני	עמון

13. רש"י, חזקוני, רמב"ן, מלבי"ם ועוד.

14. כך גם דעת הסופרקומנטרים של רש"י: "באר יצחק" ו"באר היטב". לא כן דעתם של היגור אריה", "מנחת יהודה" ו"נחלת יעקב" המבארים את דברי רש"י ש"הרפאים" הם אזורי הארץ בעבר הירדן המזרחי בהם נתיישבו חלקים מהכנענים והאמורים, ועוג היה מלכם. וראה רש"י לדב' י"ח, ב: "ונחלה לא יהיה לו... ושל סיחון ועוג, שני עממין אמורי וכנעני...". לפי דעה זו בברי"י ט"ו, כ-כא, מוזכרים רק שישה מתוך שבעת עמי הכנען הידועים.

15. וריאציה שונה לזיהויים של הקיני, הקניזי והקדמוני אומר החזקוני: הקיני=עמון, הקניזי=מואב וקדמוני=אדום. ראה דבריו לברי"י ט"ו, יט ולבמ"י כ"ד, כ.

יוצא איפוא שלפי רשימי, המשותף בין שתי הרשימות, בברי' יי וברי' ט"ו, הוא רק הגרעין של שבעת עממי כנען ואין התאמה בין שאר השמות שבשתי הרשימות. לדעת רבינו בחיי¹⁶, יש התאמה מלאה בין שתי הרשימות. עשרת העממים בברי' ט"ו מנויים גם בברי' יי, אלא שנשתנו שמותיהם וצידון הוא הכנעני "ונצטרף עם אחד מאחיו שלא היה לגוי", כגון ל"סיני".

לדבריו אלו של רבינו בחיי, בשתי הרשימות יש שבעת עממי כנען הידועים, בחילופי חלק משמותיהם כמו הקיני והקניזי והקדמוני הם שמות חדשים לשלושת האחרונים בברי' יי, ואלה הובטחו לישראל לעתיד לבוא.

הראב"ע ובעקבותיו הרד"ק מוצא גם הוא חפיפה בין שתי הרשימות, אך הוא אינו חד-משמעי בזיהוי השמות, כדבריו: "וקני וקניזי וקדמוני מבני כנען ויש להם שני שמות"¹⁷.

גם ר"צ מקלבורג, בעל "הכתב והקבלה" סובר כרבו בחיי שיש חפיפה בין שתי הרשימות, אלא שלדבריו, צידון והסיני לא הוזכרו בברי' ט"ו, כי לא ישבו ממש בתוך תחומי ארץ כנען אלא בגבולותיה: הצידונים בצפון והסינים בדרום, אך לעתיד לבוא גם הם יסופחו לגבולות ארץ ישראל. הזיהויים, לדעת רבו בחיי ובעל "הכתב והקבלה", יסוכמו בהשוואה הבאה:

ברי' טו - כ		ברי' יט - יז
הכתב והקבלה	רבינו בחיי	
---	עם הסיני = כנען	צידון
חתי	חוני	חתי
יבוסי	יבוסי	יבוסי
אמורי	אמורי	אמורי
גרשי	גרשי	גרשי
רפאים	רפאים	חוי
פרזי	פרזי	ערקי
---	עם צידון = כנעני	סיני
קיני	קיני	ארוזי
קניזי	קניזי	צמרי
קדמוני	קדמוני	חוני

16. כך גם דעתו של ר' יצחק קארו בעל "תולדות יצחק", בפירושו לברי' יי, טו. הערה השקפתית, בדבר הפקדת הארץ בידי בני כנען דווקא טרם כיבושה ע"י בני ישראל, היא כי כנען ובניו עבדים הם והרי הארץ אצלם לפקדון עד לבוא האדון - ישראל.

17. ראב"ע לברי' ט"ו, יט-כ וכן גם לגבי הפרזי הוא כותב: "ולא ידענו יפרזי, איזה מהם הוא, אם ערקי או סיני".

הרשימות בהן מוזכרים כל שבעת עמי כנען

ראינו לעיל שבברית בין הבתרים הובטחו לאברהם ולזרעו שבעת העממים הידועים כאשר החוי מוזהה עם הרפאים. אך רשימות חד משמעיות של שבעת העממים, בשמותיהם הידועים נכתבו בתורה פעם אחת, בדברים ז', א ובספר יהושע, פעמיים: ג', יו-כ"ד, יא. ומאלה תשאל השאלה: מדוע דווקא במקומות אלו הובאו רשימות מלאות של שבעת העממים?

נראה שהקונטקסט בכל אחד מהמקרים הללו מצריך את איזכור הרשימות המלאות. בקונטקסט המביע הבטחה, לירושת הארץ והורשת תושביה, יזכיר הכתוב את כל שבעת העממים, כדברי בעל "באר יצחק", פרשנו של רש"י לשם "ל"ג, ב: "בברית בין הבתרים נאמר לו סכום שבעה אומות, לפי שכוונת המאמר שם שיתן לזרעו ארץ שבעה עממין, והגרגשי גם הוא היה בכלל אדוני הארץ ותושביה" (כך הדבר בברי' ט"ו, כ-כא; דב"ז, א ויהו' ג', י). ההורשה יכולה להיות הן ע"י מלחמת חרמה או גרימה לעזיבת הארץ¹⁸.

הגרגשי פנה והלך מהארץ עם תחילת כיבושה של יריחו, לאחר שהוא ראה שאין לו סיכוי במלחמה. ביריחו הוא עוד נטל חלק בהגנה לפני כיבושה, ולכן הוא נזכר בפי יהושע בהקשר ליריחו, ביהושע כ"ד, יא, וכדברי רש"י שם: "וילחמו צבם צעלי יריחו: האמורי והפרזי וגו'. כל שבעה העובדי כוכבים נזכרים כאן, לפי שיריחו עומדת על הספר והיתה נגרה ומנעול של ארץ ישראל נקצלו לחובה כל שבעה העובדי כוכבים גזורי החיל". ואולי היה חלק ביריחו לכל אחד מעמי כנען (הרלב"ג).

כך גם דברי המלבי"ם בשינויים קלים: "בעלי יריחו. כן קורא המלכים שנתאספו אח"כ לנקום נקמת יריחו כנוכר (למעלה ט). והנה שם לא חשיב גרגשי ופה חשיב גרגשי, כי גרגשי נתאסף תחילה ואח"כ התיירא ופנה והלך לו לאפריקיי".

נעיר ונאמר שבדברים כ', יז מוזכרים אמנם שישה עמים: "כי החרם תחרימם: החתי והאמורי הכנעני והפרזי החוי והיבוסי כאשר צוך ה' אלקיך". אך רש"י קובע שבמילים: "כאשר לוך ה' אלקיך - לרבות את הגרגשי".

ותמיהה היא, אם הגרגשי אינו בכלל השמדה כי הרי פנה מרצונו לאפריקא, למה, לדעת רש"י, הכתוב רומז לו בפסוקנו? לשאלה זו התייחסו כמה מפרשני רש"י:

18. דב"ז ז', א, הכתוב משתמש בפועל "ונשל" שפירושו השלכה או התנה (רש"י) וזה תואם מה שקרה לעמי כנען שאת חלקם השמידו וחלק הושלכו מן הארץ - הגרגשי.

"שפתי חכמים": "...מ"מ הוצרך לרבות אותו שמ"מ הוא בכלל ילא תחיה כל נשמה' ואם נמצא מהם בתוך הששה אומות שגם הוא כמותם".
 "באר בשדה": "דבזמן שנאמרה פרשה זו עדיין היא הגרגשי במקומו ואח"כ כששלח יהושע פרוזדוגמא, אז הוא שפינה והלך לאפריקא. וא"כ קשה למה לא נזכר הגרגשי? ולזה אמר ה' 'אשר צודי בא לרבות הגרגשי. ואפשר דכיון דמשה ראה ברוה"ק דעתיד הגרגשי לפנות לכן לא הזכירו בפירושי"¹⁹.

איזכור שישה עממים בלבד

בעשר רשימות נמנו שישה עממים בלבד, בלי הגרגשי. מה הטעם לכך? הירושלמי²⁰ למסי' שביעית פט"ו, ה"א אומר: "גרגשי פינה והאמין לו להקב"ה והלך לו לאפריקי", כלומר, הגרגשי ידע על הצד האלוקי להשמיד את עמי כנען ולאחר שריחו, מנעולה של ארץ כנען נפלה, אכן פנה לו לאפריקי וניצל ומכאן הסיבה לאי איזכורו ב-10 רשימות המונות רק שישה עממין.
 בפירושו לתורה, מזכיר רש"י עניין זה בשני מקומות, בספר שמות: ל"ג, ב ו- ל"ד, יט. ותמיהה היא: מדוע אין רש"י מזכיר זאת ברשימות קודמות שמנו שישה עממים ללא הגרגשי?²¹ כמו כן יש לשאול: מדוע נזקק רש"י לציין עניין זה פעמיים ודווקא במקומות אלה? תשובה לשאלות אלה נובעת מאיזכור הפועל "גרש" בשתי הרשימות האלה:

"וגרשתי את...", "הנני גורש מפניך את...", מכיוון שהגרגשי, מיוזמתו, "האמין לו להקב"ה ופינה והלך לו לאפריקי", לכן העיר רש"י דווקא במקומות אלה, כדברי בעל "באר יצחק", פרשנו של רש"י: "כאן שאמר 'וגרשתי' לא חשב רק שישה עממין, לפי שהגרגשי לא הוצרך לגירושין לפי שפנה מאליו בימות יהושע"²².

בשמי' ל"ג, ב, המלאך הוא שליחו של ה' הגורם לגירוש ובשמי' ל"ד הקב"ה בכבודו ובעצמו מבטיח את הגירוש, ומכאן הצורך באמירה הכפולה של רש"י, כדברי ה"משכיל לדוד", פרשנו של רש"י: "כבר כתב כן רבינו לעיל בפסוק 'ושלחתי לפניך מלאך' אלא דהכא איצטריך למיהדר ולמימר להו דאע"פ שהוא יתברך בעצמו ילך לפניהם לגרשם לא יהיה בזה שום הפרש מאילו היה שולח מלאך, דהגרגשי בלבד הוא אשר יפנה מפניהם".

19. וראה גם "אמרי שפר" ו"באר יצחק" על רש"י לדבי' כ', יז.

20. וכן בויק"ר י"ז, ו.

21. שמי' ג', ח; ג', יז; כ"ג, כג.

22. כך גם רבינו בחיי לשמי' כ"ג, כג. ודבי' כ', יז כדרש בשם חז"ל.

הסברים אחרים לאי איזוהו של הגרגשי נאמרו ע"י פרשנים אחרים: רבינו בחיי בפירושו לדב' כ', יז כותב: "הזכיר בכאן ו' עממין ולא הזכיר השביעי שהוא הגרגשי, לפי שהיה מעט וקטן שבכולן"? הנצי"ב בפירושו "העמק דבר" לשמ' ג', ח כותב: "והחוי והיבוסה. ולא אמר הגרגשי, באשר אמר 'אל מקום' ולהגרגשי לא היה מקום מיוחד אלא מפוזרים בתוך שש אומות ומשום הכי לא היו תופסים מקום. וכשראו ישראל נכנסים לארץ עמדו ופינו לגמרי מחמת שגם בארץ היו טפלים להאומות אשר המה בקרבם".

לפי רבינו בחיי, הגרגשי אינו נמנה לפעמים ברשימות עמי כנען בגלל היותו "מעט וקטן" ודברי חז"ל בירושלמי לשביעית, אינם אלא דרש. לעומתו, הנצי"ב חושב שלגרגשי לא היה אזור גיאוגרפי מיוחד אלא חי בין ששת העממים ומכיוון שאין לו מה להפסיד, מוטב שיציל עצמו מהשמדה ולכן פנה לאפריקא.

על פי הסברים אלו, עדיין נצטרך להסביר כיצד בנחמיה ט', ח נמנו שישה עממים ובתוכם הגרגשי ולא החוי. נראה שהרשימה בנחמיה הולכת בעקבות רעותה האמורה בברית בין הבתרים (ברי' ט"ו), שהרי כך כתוב: "וכרות עמו הברית לתת את ארץ..." (נחי' ט', ח). בשני מקומות אלו, מוזכר "הגרגשי" ולא "החוי". אף עם נלך בעקבות מפרשים אחדים המזהים את החוי ב"רפאים" האמורים שם, אך בשמו הרגיל אינו מוזכר. יתכן גם שאזור החוים שהיה בשכם ובסביבתה הנשלטים בימיו של נחמיה ע"י השומרונים יריביהם הדתיים ומתחריהם האידיאולוגיים של ישראל, בכוונה לא הזכיר ויש התעלמות ממנו כי הרי שונאים הם לישראל בתפיסת עולם דתית וממילא כיוורשים את הארץ.

רשימות המונות חמישה מעמי כנען

שתי רשימות מונות חמישה מתוך שבעת עמי כנען הידועים, בשמות י"ג, ה ובעזרא ט', ב. נתחיל ברשימה הכתובה בשמות י"ג, ה: "והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני והחתי והאמורי והחוי והיבוסה אשר נשבע לאבותיך לתת לך, ארץ זבת חלב ודבש..." הרי הבטחה לפנינו, ומדוע לא יזכיר את כל שבעת העממין? לשאלה זו התייחסו כמה מפרשנינו:

1. רש"י: "אל ארץ הכנעני וגו'. ואעפ"י שלא מנה אלא חמישה עממין, כל שבעה גויים צממט, שכלן צכלל כנעני הם, ואחז ממשפחות כנען כיחיה שלא נקרא לה שם אלא כנעני".

דברי רש"י אלו מבוססים על התנחומא לפרשת בא, אות י"ב: "חמשה עממין שהן שבעה"? את דעת רש"י מפרש בעל ה"באר יצחק" כך: "ר"ל כאן כלל בשם

הכנעני שלוש משפחות. לפי שבאמת כל ה-ז' אומות כלולים בשם זה הוא שם הסוג, לפי שיצאו כולם מכנען בן חם". אמנם מצאנו גם ברשימות מלאות של שבעת העממין שהכתוב מונה את כנען ושם כנען אינו שם הסוג כי הוא מכון רק לעצמו בלבד? על כך משיב ה"באר יצחק":

"צ"ל שהכנעני הוא ג"כ שם אומה מיוחדת בפרט שאין לה שם פרטי ונקראת ע"ש הסוג".

2. הרמב"ן בעקבות חז"ל בספרי לפרשת כי תבא, אות שי ובמכילתא פסחא, יז מסביר: "ודעת רבותינו, שהיתה ארץ חמשה עממים הללו זבת חלב ודבש, ולא היתה כן ארץ השניים הנשארים, ולכך יבשר אותם בארץ הזאת". רש"י לא מביא בפירושו את הנימוק המובא בספרי ובמכילתא, כי "הרי מצינו כמה פעמים²³ שמבטיח ומבשר אותם על כל שבעת עממים" ("באר מים חיים", מפרשני רש"י, לשמי י"ג, ה).

את הסברו של הרמב"ן בעקבות רבותינו, קיבלו גם המלבי"ם והנצי"ב בפירושיהם לתורה. את הקושי שעמד בפני רש"י, הם מיישבים בכך שהתיאור "זבת חלב ודבש" שייך רק לארץ חמישה עממים ואילו השניים האחרים לא שייכים לתיאור זה אלא ל"ארץ טובה ורחבה" האמור ג"כ בשמות ג', ח, יז. הנצי"ב מבסס חלוקה זו גם על לשון הכתוב בשמות ג', ח: "אל ארץ טובה ורחבה, אל ארץ זבת חלב ודבש... ולא כלל אחד 'אל ארץ טובה ורחבה וזבת חלב ודבש', אלא דבר בפני עצמו הוא"²⁴.

מזה בנין אב גם לשאר הרשימות שמופיע בהן התיאור "זבת חלב ודבש" שיש לשייכו רק לארצות חמשת העממין בלבד בלי הפרזי והגרגי. אכן, את הביכורים מביאים רק מארצות חמשת העממים הללו, כדברי ר' יוסי הגלילי במכילתא: "נאמר כאן 'ארץ זבת חלב ודבש' ונאמר להלן 'ארץ זבת חלב ודבש' (דבי כ"ו, ט) מה להלן בארץ חמישה עממים, אף כאן בארץ חמישה עממים".

נפנה עתה ונבחן את הרשימה בעזרא ט', א: "וככלות אלה נגשו אלי השרים לאמר: לא נבדלו העם ישראל והכהנים והלויים מעמי הארצות כתועבותיהם לכנעני, החוי, הפרזי, היבוסאי, העמוני, המואבי, המצרי והאמורי". מבין שבעת העממים הידועים, מוזכרים כאן רק חמישה, וביניהם הפרזי ולא מוזכרים הגרגי

23. כך בכתובים אחרים בהם מוזכרים התיאור "זבת חלב ודבש" ומוזכר הפרזי: שמי ג', ח; ליג, ב-ג; במי כ"ו, כט.

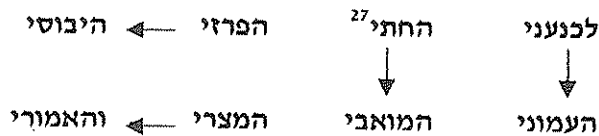
24. ראה העי"ד לשמי ג', יז ושמי י"ג, ה, אליבא דהנצי"ב זו הסיבה שמוזכרים חמשה עממי אלו שאדמתם פוריה בפרשת התפלין בשמי י"ג, ה, כי יש חשש שהעושר יקלקל, בבחינת: "וישמן ישורון ויבעטו" (דבי ל"ב, טו) ועל כן נצטוונו על התפלין "ולזכרון בין עיניך, למען תהיה תורת ה' בפיך" (שמי י"ג, ט).

והחוי. מה ההסבר לכך?

כמו"כ תמיהה היא למה "האמורי" לא בא ברצף אחד עם שאר חבריו והכתוב הפרידו והקדים לו את "העמוני המואבי המצרי"?

ודאי הוא הדבר שבימי עזרא ונחמיה, שבעת העממים לא היו בנמצאים, כי הושמדו בימי השופטים והמלכים. ומשבא סנחריב ובלבל את האומות, האומות איבדו את זהותן הקדומה (ברכות כת, ע"א ויומא נד, ע"א). העמים שהיו לשטן בתחילת בית שני היו העמונים, המואבים והמצרים כי בהם התחתנו ו"נתערב זרע הקודש בעמי הארצות". עזרא שביקש לבטל את נישואי התערובת הללו, השווה את עמון, מואב והמצרים לעממי כנען העתיקים ואף שיבץ אותם בתוך עממי כנען. אלה כמו אלה, נאסרו בחיתון מהסיבה של "כי יסיר את בנד מאחריי"²⁵. הרשימה בספר עזרא פותחת בכנעני ומסיימת באמורי שהם שמות העיקריים לארץ ישראל טרם כיבושה²⁶.

הרשימה כוללת שמונה עמים וכתובים הם בצורה של צמדים ובשימת לב לזוג קרוב של העיצורים האחרונים, כך:

רשימת ארבעה עממים במדבר י"ג, כט

בשובם ממסע הריגול בכנען אל מדבר פארן, משמיעים המרגלים הערכה על סכנות וקשיים הצפויים בכניסה לכנען: "עמלק יושב בארץ הנגב והחתי והיבוס והאמורי יושב בהר והכנעני יושב על הים ועל יד הירדן". מבין שבעת עממי כנען, מוזכרים רק ארבעה מהם. מדוע דווקא אלו?

25. ראה קידושין סח, ע"ב.

26. אחת עשרה רשימות פותחות בכנעני (ראה טבלא). ארץ כנען כיבושה קרויה במקרא גם "ארץ האמורי", ראה: יהו כ"ד, ח; שופי י, ח; י"ט, כט.

27. מבחינת זיווג הצלילים, טוב לו היה כתוב "החוי" במקום "החתי". מכיוון שמקום מושבם של השומרונים היה באזור שכס וסביבה שם היה מושב החוים בעבר והיו קשים לישראל, נמנע עזרא כמו נחמי אחריו לא להזכירם.

28. כדבריהם, "והכנעני יושב על הים ועל יד הירדן": ראה לעיל בעניין אזורי מגוריהם של עמי כנען.

נראה שלאחר איזכור עמלק היושב בנגב, הם מזכירים את ארבעת העממים מדרום לצפון כנתיב הליכתם. תחילה החתים, השוכנים בדרום הרי יהודה, בחברון, שם יש אחיזה לחתים, כמסופר: "ויעלו בנגב ויבא עד חברון" (במ' י"ג, כב). משם הצפינו לצפון הרי יהודה, לאזור היבوسي ששכן באזור ירושלים וכן גם לאזורי האמורי שיש לו אחיזה גם בהר יהודה ואף בצפון רצועת ההר, כנראה, בשני ראשים, האחד דרך רצועת חוף הים, והשני דרך הבקעה שם שכן הכנעני²⁸. סביר להניח שהמרגלים לא נזקקו להן וכנראה עקפו את ישוביהם המעטים של החוי והפרזי בהרי אפרים ומנשה והלכו בשטחים בלתי מאוכלסים²⁹.

רשימת שלושה עממים בשמות כ"ג, כח

איזכור שלושת העמים: חוי, כנעני וחתי בא בהקשר להבטחת ה': "ושלחתי את הצרעה לפניך וגרשה את החוי את הכנעני ואת החתי מלפניך". מדוע מזכירה התורה רק שלושת העמים הללו? היה לתורה להזכיר שישה עמים כדרך שהוזכר בפסוקי גירוש³⁰ בפירושו לפסוק זה, כותב רש"י: "כִּלְרַעַב. מִיַּן שַׂרְן הַעֹף. וְהִיָּתָה מִכֵּה אֹתָם צְעִינֵיהֶם וּמַטִּילָה צֶהָם אֶרֶץ וְהָיָה מִתִּים (תַּנְחוּמָא יח)³¹. וְכִלְרַעַב לֹא עֲצָרָה אֶת הִירְדֵן (סוֹטָה לו, ע"א). וְהַחֲתִי וְהַכְּנַעֲנִי. הֵם אֶרֶץ סִיחֹן וְעוֹג, לְפִיכֵךְ מִכֵּה אֹתָם לֹא מִנֵּה כֹאן אֲלֵא אֵלָּו. וְהַחֲוִי - אֲעִפִּי שֶׁהוּא מַעְצֵר הִירְדֵן וְהַלְלָה, שֶׁנֹּרְצוּתוֹ צִמְסִי סוֹטָה (לו, ע"א), עַל שֶׁפֶת הִירְדֵן עֲמַדָּה וְזָרְקָה צֶהָם מֵרֵבֶּ."

המהרש"א למס' סוטה לו, ע"א תמה על רש"י זה והקשה: "ואיני יודע מנליה דחתי מעבר לירדן במערב היה? כמו כן, מדוע רש"י לא פירש לפי סדר העמים המוזכרים בפסוקו והתחיל בעניין החתי והכנעני ורק אח"כ בענין החוי?" על קושיות אלה משיב אחד מפרשניו של רש"י לתורה, בעל "באר בשדה": "...והיותר נ"ל בזה הוא שטעות סופר בדברי רבינו ונחל חוי בחתי וחתי בחוי. וכן צ"ל: 'והחוי והכנעני וכו'. וחתי אעפ"י שהוא בעבר הירדן... והשתא אתי שפיר דנקט להו כסדר שנוצר בכתוב חוי וכנעני. וחוי היה מעבר הירדן בארץ עוג, כמבואר ביהושע ס"י יא: 'והחוי תחת חרמון בארץ המצפה' ושם ביהושע ס"י יב מפורש שעוג היה מושל בהר חרמון"³².

29. על איכלוס דליל בהרי אפרים ומנשה טרם הכניסה לכיבוש כנען, אנו מסיקים מבניית מזבח בהר עיבל ע"י יהושע בתום כיבוש העי מבלי שהמקרא מספר על מלחמה כלשהי בין העי לאזור הר עיבל שליד שכם. הסבר זה, מסביר גם את סדר איזכורם של ארבעת העממים הללו.

30. ראה לעיל.

31. כך פירש רש"י גם לדברים ז', כ.

32. והוסף לכך מה שכתבנו לעיל ביחס לזיהוי "הרפאים" כארץ עוג בדברי רש"י לברי' ט"ו, כ כשהכוונה לאזור החוי שהיה סמוך לו "תחת חרמון בארץ המצפה" וכך כתב גם בעל התורה תמימה לשמ' כ"ג, כח, אות קס"ד.

גישה אחרת יש לנצי"ב בדבר איזכור שלושה עמים אלו דווקא בשמות כ"ג, כח: "וגרשה את החוי וגו'. היינו יושבים על הספר, שמה ההכרח לבלבל בעלי הארץ ביותר, כאשר בעל מלחמה מישראל הלכו הלאה לפנים, והיה חשש על הנשים והטף שהניחן במקומן, על כן הבטיח שהצרעה תגרשם ותשחית אותם מן העולם".

לדעת הנצי"ב שלושת העמים הללו ישבו על הספר. החוי מצפון לארצו של עוג בקרן הצפונית-מזרחית, הכנעני ישב על יד הירדן והחתי ישב בגבול הצפון וגם בגבול הדרום. כדי להממם, לבלבלם ולהמיתם, שלא יפגעו בנשים ובטף שנשארו בגבולות כאשר הלוחמים "הלכו הלאה לפנים", נשלחה הצרעה לעזרתם.

לדעת הראב"ע והרמב"ן, הזכיר הכתוב שלושה עממים אך הוא הדין לכולם. ויתכן שהכתוב מזכיר אחד מכל זוג שבפסוק כג, כדי לקצר ולא להרחיק מדי את המילה "וגרשה" מן המילה "מלפניך" הקשורה אליה קשר תחבירי³³. למרות האמירה הכוללת הזו, בכל זאת בהמשך דבריהם של הראב"ע והרמב"ן, כל אחד מעלה השערה נוספת לאיזכור שלושה עממים אלה דווקא, ואלה דבריהם:

הראב"ע: "הזכיר משבעה הגויים שלושה, והוא הדין לכולם. גם יתכן להיות זו המכה יותר קשה בנזכרים מהאחרים".

הרמב"ן: "הזכיר הכתוב החוי והכנעני והחתי, דרך קצרה והכוונה בכל הנזכרים למעלה. והנכון בעיני כי שלושה אלה לא יצאו רובם במלחמה ולא נפלו בחרב והיו נשגבים במבצרים ושלח בהם רק את המות הזה... והוא מה שאמר במשנה תורה: 'וגם את הצרעה ישלח ה' אלקיך בס' עד אבוד הנשארים והנסתרים מפניך... (דבי ז, כ)".

סדר איזכור העממים ברשימות השונות ומקומו של היבוס

עיון בטבלת הרשימות של עמי כנען³⁴ מראה על שלושה צמדים של רשימות שיש חפיפה ביניהם, לא רק במספר העמים אלא גם בסדרם.

א. שתי הרשימות הגיניאלוגיות של בני כנען בברי' י', טז-יט ודבה"א א', יג-טז.

ב. שתי הרשימות בשמות ג', האחת בפסוק ח והשנייה בפסוק יז שנאמרו למשה במעמד ההתגלות בסנה וכן הרשימה בשופ' ג', ה.

ג. שתי הרשימות ביהושע ט', ט ו-י"ב, ח.

33. קאסטו לשמי כ"ג, כח.

34. ראה לעיל.

בטבלה דלהלן נצביע על מיקומו של כל עם מעממי כנען:

העם	במקום הראשון	במקום השני	במקום השלישי	במקום הרביעי	במקום החמישי	במקום השישי	במקום השביעי	סה"כ
כנעני	11	2	4	4	---	---	---	21
חתי	6	10	4	1	---	---	---	21
אמורי	3	5	8	2	1	1	---	20
חוי	1	---	1	1	9	5	---	17
גרגשי	---	1	---	---	5	1	---	7
פרזי	---	2	2	11	1	---	---	16
יבوسی	---	1	2	1	3	10	3	20
סה"כ	21	21	21	20	19	17	3	122

מהטבלה הנ"ל אנו רואים:

- א. לרוב (11 פעמים) הכנעני עומד בראש הרשימות. זה מראה על חשיבותו היתרה, כך שהוא יושב על שלוש רצועות אורך בכנען המערבית: חוף הים, שפלת החוף ובקעת הירדן. ומכאן הארץ קרויה על שמו - ארץ כנען.
- ב. לחתי יש מקום של כבוד בשיבוצו במקום הראשון או השני (6+10 פעמים) בהיותו שוכן בגבולות הצפון והדרום. לרוב, הכנעני והחתי באים בזה אחר זה (12 פעמים).
- ג. בארבע עשרה רשימות היבوسی סוגר את רשימות העמים.

היש הגיון בסדר העמים בכל רשימה או הנטייה לגיוון בסגנון המקרא היא היא שהנחתה את הסופר האלוקי? לדעת מ"ד קאסוטו ובעקבותיו הביאור ב"דעת מקרא", בהתייחסם לנושא זה אומרים: "אין בידינו לתת טעם לכל השינויים האלה בכל מקום ומקום, מלבד העקרון הכללי של שיטת הגיוון, הנוהגת בלשונות החוזרים במקרא"³⁵.

אנו ננסה להתחקות אחר הסיבות בסדר העמים שברשימות השונות:

- א. ברשימות הגיניאלוגיות בבר' י', טז-יט ומקבילתה בדבה"א א', יג-טז סדר הבנים הוא לפי סדר לידתם. הכתוב רומז לסדר זה בכתבו: "וכנען ילד את צידון בכורו ואת חתי". לכן היבوسی אינו מוזכר אחרון כברוב הרשימות אלא שלישי, כסדר לידתו.

35. "דעת מקרא" לשמי כ"ג, כג, הערה 151. וכן גם לשמי י"ג, ה; כ"ג, כח; ל"ג, ב ועוד... ודברי קאסוטו לשמי ג', ת: "הכל מפני הנטייה לגוונים השכיחה בסגנון המקרא".

ג. ברוב הרשימות, מלבד הגיניאלוגיות, היבוסים סוגר את הרשימות, כדי לרמוז על כיבוש ירושלים, היא יבוס שהיה בסוף, בימי דוד המלך³⁶.

באשר לסדר שמות העמים ברשימות האחרות, ננסה להתחקות אחר ההגיון העומד מאחורי כל סדר:

1. עסקנו לעיל³⁷ בהתאמה או בחפיפה בין הרשימה בברי' ט"ו, כ-כא לרשימה הגיניאלוגית שבברי' ט"ז, יט.

סדר איזכורם של העמים בברית בין הבתרים הוא בראייה גיאוגרפית של ארץ כנען לגבולותיה ועממיה. תחילה בגבולותיה, מהקרן הדרומית-מערבית לקרן הצפונית-מזרחית: "מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת" (ברי' ט"ו, יט) ואח"כ עובר הכתוב לקרן הדרומית-מזרחית, שם ישבו הקיני, הקניזי והקדמוני, ועובר לקרן הצפונית-מערבית-החתיים שהתיישבו בצפון לצידון והלאה, כולל ארץ החתים באסיא הקטנה.

בין ארבע הקרנות הללו, הולכים הכתובים ומפרטים את שאר אזורי הארץ מצפון לדרום: הפריזי והרפאים שהתיישבו בליבה של ארץ כנען, כדברי יהושע לבני יוסף:

"עלה לך היערה ובראת לך שם בארץ הפריזי והרפאים כי אץ לך הר אפריס" (יהו' י"ז, טו).

וכבר ביררנו לעיל שהרפאים הם החוים שחלקם התיישב בהרי אפריס ומנשה וכן בנחלת בנימין (גבעון ועריה) וכן בלבנון "תחת חרמון"³⁸. מן הראוי היה למנות את היבוסים לאחר הפריזי והרפאים כי הוא שוכן בירושלים וסביבותיה, שהם מדרום, אך כאמור, הכתובים מונים את היבוסים בסוף כדי לרמוז על הכיבוש האחרון שהיה בירושלים.

אחרי הפריזי והרפאים מונה הכתוב את האמורי ששכן אמנם על פני מרחבים גדולים הן בהר שבעבר הירדן המזרחי, מהארנון עד הר חרמון (דב' ג', ח) וכן בגב רצועת ההר בארץ כנען "ממעלה עקרבנים, מהסלע ומעלה" (שופ' א', ל) שבירכתי דרום ועד "גבול האמורי" שבהר הלבנון, אך אחד ממרכזי מגוריו היה בהרי יהודה (יהו' י', ה) ומכאן מקומו ברשימה. אחרי האמורי, מונה הכתוב את הכנעני המכסה את שאר אזוריה של כנען המערבית: רצועת החוף, השפלה ובקעת הירדן והערבה. הגרגשי נמנה אחרי הכנעני כי לא הייתה לו ארץ משלו התיישב בין שאר אחיו ולכן גם היה לו קל להגר לאפריקי בימי יהושע (ירושלמי שביעית ו', ה"א). סוגר את הרשימה, כאמור, היבוסים.

36. ראה "דעת מקרא" לברי' ט"ו, כא ועוד.

37. ראה לעיל.

38. ראה לעיל.

2. הרשימות בשמות ג', ה; ג', יז ושופטים ג', ה מונות שישה עממים לפי סדר זה: כנעני וחתי, אמורי, פרזי וחוי ולבסוף יבוסי. ההגיון העומד מאחורי סדר זה הוא: תחילה תיחום גבולותיה של ארץ כנען: הכנעני היושב על הים ועל יד הירדן ובו יתקלו לראשונה בני ישראל בכניסתם לארץ כנען ואחריו החתי הנמצא בצפונה ובדרומה של כנען³⁹. בתוך עמי הגבול מונה הכתוב עמים נוספים שוכני מרכז הארץ: האמורי היושב לאורך רצועת ההר, ממעלה עקרבים ועד גבול האמורי שבהר הלבנון, אח"כ הפרזי והחוי בהרי אפרים, מנשה ובנימין ולבסוף יבוסי בירושלים וסביבותיה.

3. הרשימה בשמות י"ג, ה, מונה חמישה עממים: כנען, חתי, אמורי, פרזי ויבוסי. כתבנו לעיל שארצותיהם של אלו החמישה, כל אחת מהן מאופיין כ"ארץ זבת חלב ודבש" ורק מהן מביאים ביכורים. יתכן איפוא שמלבד ההסבר האמור לעיל בסעיף 2, הסדר הזה כאן מצביע גם על רמת פוריותן של ארצות אלו, מהפוריה ביותר ועד לפחותה שבהן: אזורי החוף, השפלה והבקעה שם ישב הכנעני היו פוריות מאוד. אח"כ אזור חברון ובנותיה שם ישבו החתים שהיה אזור פורה, והולך ומונה אחרי זה את הר האמורי שחלקים נכבדים ממנו היו פוריים ולאחר מכן, מונה את אזורי הפרזי והחוי בסביבות שכם ועמקיה ובסביבות גבעון ועריה, בחבל בנימין, ולבסוף מונה כדרכו את היבוסי באזור ירושלים.

גם הרשימה של חמשת העממים בעזרא ט', א, מתחילה בכנעני והחתי התוחמים את הארץ לארבע רוחותיה. וממשיכה בפרזי וביבוסי במרכז הארץ. באמצע הכתוב מונה את העמוני, המואבי והמצרי ומסיימת באמורי. הפעם, בגלל סיבות ספרותיות - זוג הצלילים: מצרי-אמורי⁴⁰. או לתת מסגרת לרשימה הפותחת ומסיימת בשני העמים העיקריים והחשובים ששכנו בכנען ועל שמם היא קרויה: כנען ואמורי.

4. הרשימה בשמות כ"ג, כח, מונה רק שלושה עממים: חוי, כנעני וחתי. איזכור שלושה אלה דווקא הוסבר לעיל⁴¹. בהמשך לאמור שם, גם סדרם מובן. לרשימה, הצרעה הכתה בחוי והכנעני שהם ארץ סיחון ועוג, והחתי - "לעפ"י שכול מטצר סירדן וכלאכ... על שפת סירדן עמדה זרקב צכס מרכ".

לנצי"ב, אלה עמי ספר, החל מהחוי היושב מצפון לארץ עוג, הכנעני - על יד הירדן והחתי היושב בגבול הצפון או בדרום סביב חברון. יתכן גם שכל אחד מהשלושה המנויים בפסוק כח מייצג זוג שמות מהרשימה בפסוק כג על דרך הקיצור, כדעת הרמב"ן והראב"ע. החוי מייצג גם את היבוסי, הכנעני מייצג גם

39. ראה לעיל.

40. ראה לעיל.

41. יהוי י"ז, טז, יח; שופי א', יט; ד', ג, יג.

את הפרזי, והחתי מייצג את האמורי, כאשר המקרא מזכיר את האחרון מכל צמד שמות, מלבד הצמד האחרון חוי ויבוסה שהיבוסה סוגר את הרשימה, כפי שהוסבר.

5. ברשימה בשמות ל"ד, יא מנויים שישה עממים: אמורי, כנעני, חתי, פרזי, חוי ויבוסה. סדרם בא ע"ד הליכתם לכנען וציון גבולותיה. תחילה האמורי, איתו נתקלו עוד בעבר הירדן המזרחי, ארץ סיחון ועוג מלכי האמורי, אך בשם אמורי, כלולה, כמובן, גם רצועת ההר בעבר הירדן המערבי שם היה מושבו. אחריו בא הכנעני היושב על יד הירדן דרכו נכנסו לכנען וכמו"כ יכלול גם את חוף היס. החתי יושב על גבול הצפון ובאזור חברון בדרום, הפרזי והחוי במרכז הארץ, בנחלת אפרים, מנשה ובנימין. ולבסוף מזכיר, כרגיל, את היבוסה השוכן בירושלים וסביבותיה.

6. ברשימה בדב' כ', יז סדר ששת העממים הוא: החתי, האמורי, הכנעני, הפרזי, החוי והיבוסה. ההגיון מאחורי סדר זה הוא ראיית האזורים החל מהחתיים בצפון ובדרום הארץ ועבור לרצועות הארץ בכנען: האמורי היושב ברצועת ההר, הכנעני ברצועת החוף, השפלה ובקעת הירדן, הפרזי והחוי באזור נחלת אפרים, מנשה ובנימין ולבסוף היבוסה, באזור ירושלים וסביבותיה. את הכנעני מזכיר אחרי האמורי כי הקונטקסט בו כתוב פסוקנו עוסק במלחמה (דב' כ', י-טו) ובעמקים קשה הייתה המלחמה יותר "רכב ברזל בכל הכנעני היושב בארץ העמק"⁴².

7. הרשימה בשמות ל"ג, ב כוללת: הכנעני, האמורי, החתי, הפרזי, החוי והיבוסה. פסוקנו מצוי בקונטקסט העוסק בארץ המובטחת לאבות, בעבר הירדן המערבי ולכן הכתוב מתחיל בכנעני אותו פוגשים בכניסתם על יד הירדן, אח"כ את האמורי היושב בהר ומונה את שאר העמים מצפון לדרום: החתי, הפרזי והחוי היושב במרכז הארץ, באזורי אפרים, מנשה ובנימין ולבסוף היבוסה בירושלים וסביבותיה. שתי הרשימות בשמות ל"ג, ב ושמות ל"ד, יא זהות בסדר העמים מלבד הכנעני והאמורי שסדרם השתנה והדבר תלוי בנקודת הראייה הנובעת מהקונטקסט בו מופיעה כל רשימה כאמור לעיל.

8. הרשימה במדבר י"ג, כט מונה רק ארבעה עמים לפי הסדר הבא: חתי, יבוסה, אמורי וכנעני. הפסוק מצוי בהקשר של שליחות המרגלים לכנען, בדרך הליכתם ושובם, ממדבר פארן שבדרום הצפוני תחילה לחברון וסביבתה שם ישבו החתים, אח"כ הצפינו ליבוסה-ירושלים וסביבותיה ומשם לאזורי ההר האחרים שם ישב האמורי ובדרכם חזרה התפצלו לשני ראשים, האחד ירד בדרך החוף והשפלה והשני לאורך בקעת הירדן שם ישבו הכנענים.

42. יהו"י, טז, יח; שופ' א, יט; ד, ג, יג.

9. הרשימות ביהושע ט', א ויהושע י"ב, ה, מונות שישה עמים לפי הסדר הבא: חתי, אמורי, כנעני, פרזי, חוי ויבوسی. מהי זווית הראייה של כותב סדר זה? הרשימות ערוכות עפ"י סדר אזורי מגורי העמים מצפון לדרום.

תחילה החתי השוכן מצפון לארץ ובצפון סוריה (נוכלל גם את ההתיישבות בדרום בחברון ובנותיה), האמורי היושב בהר הלבנון ולאורך רצועת ההר, הכנעני שגבולו מתחיל מהנקודה הצפונית "מצידון בואכה גררה עד עזה" (ברי"י, יט) הפרזי והחוי היושבים במרכז הארץ, בנחלות אפרים, מנשה ובנימין ולבסוף היבوسی בירושלים וסביבתה.

הכתוב רוצה להביע את חששם הגדול של תושבי כנען לאחר כיבוש יריחו והעי ובאו גם הרחוקים ביותר וכמוכן הקרובים להלחם בישראל. והרי קואליציה כזו בנוסף לגרגשי כבר עמדה ביריחו ונכשלה.

10. הרשימה ביהושע י"א, ג מונה את העמים לפי סדר זה: כנעני, אמורי, חתי, פרזי, יבوسی וחוי. איזכור זה בא בהקשר לקואליציה עמי הצפון שאסף יבין מלך חצור הכנעני להלחם בישראל. הכתוב מונה תחילה את הכנעני שהרי הוא "יבין מלך כנען אשר מלך בחצור" (שופ' ד', ב) ואליו הצטרפו האמורי היושב בהר הלבנון והחתיים מצפון, הפרזי בהרי אפרים ומנשה, והיבوسی בצפון הרי יהודה, וגם את החוי השוכן בצפון עבר הירדן המזרחי.

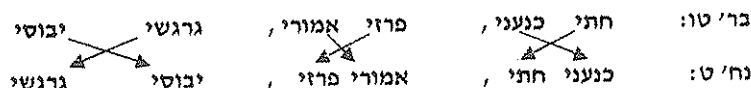
נעיר שהחוי המוזכר אחרון, כוונתו לחלק השוכן בעבר הירדן המזרחי ולכן מנה אותו אחרון, אך בעמי כנען, היבوسی נזכר אחרון. אם נקבל את דעת הרמב"ן⁴³ שהחוי הוא החורי, הרי שאיזכורו האחרון של החוי הוא בגלל היותו דרומי ביותר. אלא שבמקרה דנן, אין זה הגיוני שיגיע סיוע צבאי מארץ אדום, החורי!

11. הרשימות בספרי עזרא ונחמיה נכתבו זמן רב אחרי כיבוש ירושלים (ואף אחרי תורבנת) ומכאן שאין צורך עוד בשיבוץ היבוסים בסופי הרשימות הללו. כך הרשימה בעזרא נסגרת עם "האמורי" וזו שבנחמיה ב"גרגשי". כתבנו לעיל שהרשימה בנחמ' ט' נשענת על ברית בין הבתרים ללא "הרפאים", כפי שמעיד הפסוק: "אתה הוא האלקים אשר בחרת באברם... וכרות עמו הברית לתת את ארץ הכנעני החתי...". השענות זו על הרשימה בבר' טו מעלה בזכרונו של נחמיה את שמות ששת עמי כנען זוגות זוגות, כפי שמצביעים טעמי המקרא: "הכנעני החתי, האמורי והפרזי, והיבوسی והגרגשי" אך בסדר כיאסטי של כל זוג שמות⁴⁴ כך:

43. רמב"ן לדברים ב', ג.

44. אולי גם הרשימה בעז' ט', א, המונה רק חמישה מעממי כנען בנויה אף היא באופן כיאסטי של אותם עמים מקבילים בבר' טו, כך:

נותרו להתייחסות שלוש רשימות המונות שבעת עממי כנען: דברים ז', א; יהושע ג', י ויהושע כ"ד, יא⁴⁵. בשלושתן היבוסים מוזכר אחרון וזאת עפ"י האמור לעיל שזה מרמז לכיבוש ירושלים בסוף תקופת הכיבוש והתנחלות, בימי דוד. שאר העמים לא באו באותו סדר. יש לשאול:

- א) מדוע דווקא במקומות אלה מוזכרים כל שבעת עממי כנען?
 ב) מדוע סדר העמים שונה בכל רשימה משלוש הרשימות הללו?
 לשאלה הראשונה, ניתן להשיב:

בדברים ז', א, יש הבטחה לנישול כל עממי כנען, חלק ע"י מלחמה, והגרגשי ע"י כניעתו ובריחתו לאפריקא. ביהושע ג', י: שיחת דירבון של יהושע לבני ישראל טרם שעברו את הירדן להתחיל בכיבוש כל הארץ, אותה הבטיח ה' להם. הגרגשי עדיין לא עזב לאפריקא אלא לאחר כיבוש יריחו. ביהושע כ"ד, יא, מדובר בהקשר לכיבוש יריחו שהייתה מנעולה של ארץ כנען ולהגנתה התאספו נציגי על שבעת העממים⁴⁶.

ובאשר לסדר העממים השונה בשלוש הרשימות האלו:

1. בדברים ז', א סדר העמים הוא: חתי, גרגשי, אמורי, כנעני, פרזי, חוי ויבוסים.

פסוק זה נאמר לישראל בהיותם בעבר הירדן ובו לראשונה מוזכרת ההבטחה הישירה לישראל לרשת ארצות שבעת העממים. מהחתיים שישבו מצפון לכנען, אין סכנה, מהגרגשי שעתידים להגר לאפריקא אין סכנה, האמורי, חלקו השוכן בעה"י המזרחי כבר הוכה ולכן הוזכרו בסדר יורד זה. מכאן הוא מונה את העמים האחרים, החל מהכנעני אותו יפגשו לראשונה בעברם את הירדן ואח"כ הפרזי והחוי השוכנים בהר אפרים, מנשה ובנימין ולבסוף היבוסים כמקובל ברוב הרשימות.

2. ביהושע ג', י הסדר הוא: הכנעני, החתי, החוי, הפרזי, הגרגשי, האמורי והיבוסים.

פסוקנו נמצא בקונטקסט העוסק בהכנות שעושה יהושע לפני חציית הירדן. לסדר העמים בעזרא ט' המבוססת גם על זווג הצלילים של שמונת העמים המוזכרים ברשימה, הכוללת גם את העמונים, המואבים והמצרים, ראה דברינו לעיל.
 45. המסורה נותנת סימנים לסדר העממים: יהו' ג', י: עתופגמס; ביהו' כ"ד, יא: מפעת גוס ובדב' ז', א: תגמעפוס.
 46. במ"ד ט"ו, יב ובעקבות מדרש זה, רשי"י ר"י קרא, רלבי"ג ועוד.

העם הראשון אותו יפגוש לאחר מעבר הירדן הוא הכנעני היושב "על יד הירדן" (במי י"ג, כט ויהוי י"א, ג) ומכאן איזכורו בראש הרשימה. מכאן ואילך, בדרך המקרא, מונה את שאר העמים מצפון לדרום: החתי השוכן בעיקר מצפון לכנען באסיה הקטנה ובצפון סוריה, החוי שחלקו ישב "תחת הרמון בארץ המצפה" (יהוי י"א, ג; שופ' ג, ג) אך גם בהרי אפרים ומנשה ובחלק מנחלת בנימין באזור ערי הגבעונים (יהוי ט', ז). אחרי החוי מונה הכתוב את הפרזי שאף הוא ישב בהר אפרים (ברי ל"ד, ל; י"ז, טו). הגרגשי, טרם בריחתו לאפריקא, עיקרו, כנראה התיישב גם באזורים אלו, שהרי לא הייתה לו ארץ משלו אלא שכן באזורים שונים⁴⁷ ובעיקר באזורי אפרים ומנשה. אחרי אלה בא לפי הסדר האמורי, ששכן ביחוד בהרי יהודה (במי י"ג, כט; יהוי י', ה). ולבסוף, כמקובל היבوسی סוגר את הרשימה.

3. ביהושע כ"ד, יא סדר העמים הוא: אמורי, פרזי, כנעני, חתי, גרגשי, חוי ויבوسی.

הרקע, כאמור, לפסוקנו הוא נציגות דיפלומטית ו/או או צבאית ביריחו שהייתה מנעולה של ארץ כנען. שבעת העמים היו "בעלי יריחו" (יהוי כ"ד, יא) וכדברי הרלב"ג על סמך דברי רבותינו בבב"מ ט"ו, יב: "שכל אחד מהמלכים ההם היה לו חלק מה ביריחו".

אם כן, איזכור העמים לפי סדר זה, מצביע על רמת הנציגות או הבעלות שיש לכל אחד מהם, כשלאמורי היה חלק גדול ומכאן הולך ופוחת עד ליבوسی.

סיכום

מכלל עשרים ואחת רשימות של שמות עמי כנען הקדמונים, בשלוש מהן הוזכרו במפורש כל שבעת העמים הידועים: הכנעני, החתי, האמורי, הפרזי, החוי, הגרגשי והיבوسی. נוכל לצרף גם את שתי הרשימות הגיניאלוגיות של בני כנען בן חם המובאות בב"י ובד"ה"א א' וכן שבעה מעשרה עמים שהובטחו לזרע אברהם בברית בן הבתרים (ברי ט"ו), מתוך הנחה שחלק מהשמות נשתנו בימי אברהם ובימי משה ויהושע. לפי זה יש שש רשימות המזכירות את כל שבעת עמי כנען.

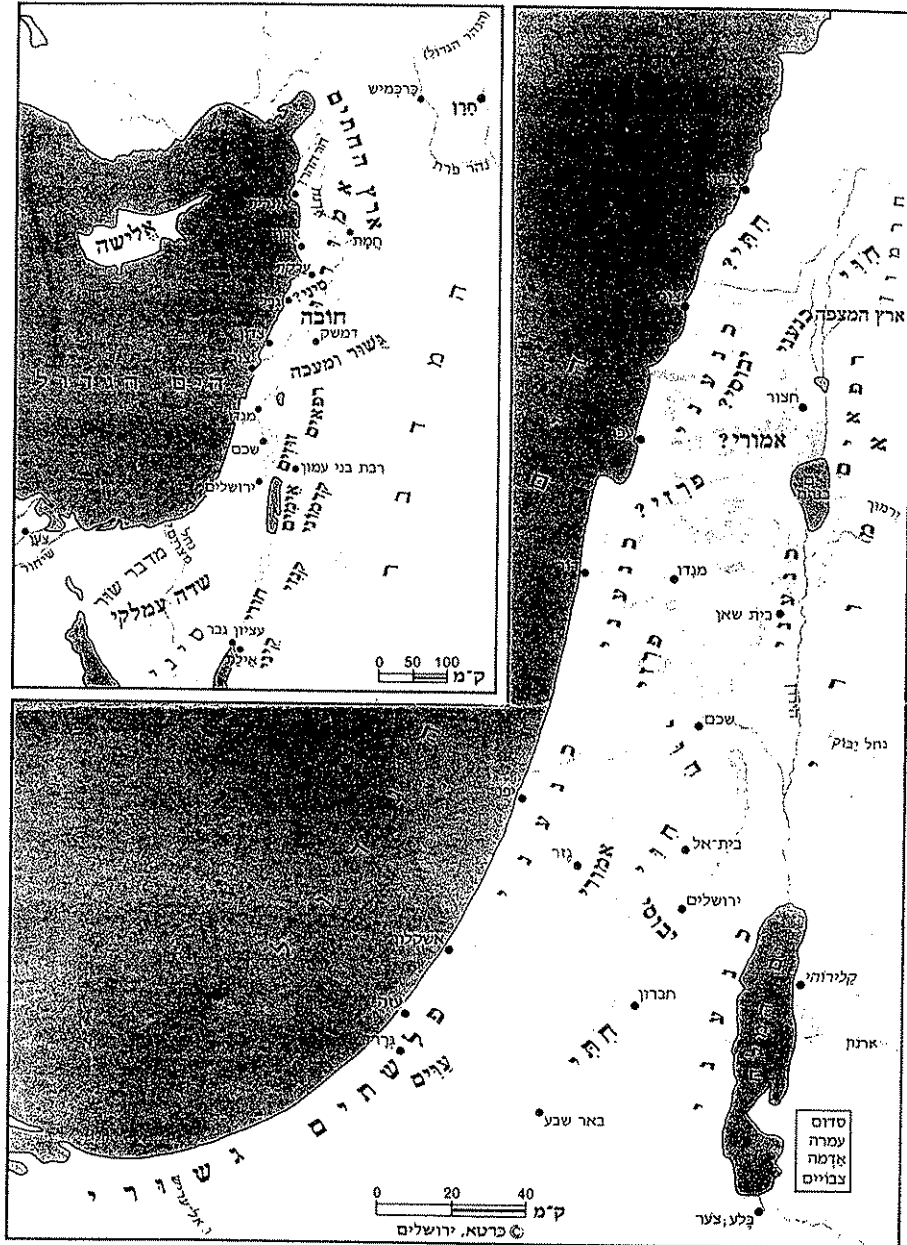
מתוך חמש עשרה הרשימות הנוטרות, מצאנו באחת-עשרה מהן שמות של שישה עממים ובשאר יש ארבעה וגם שלושה.

במאמר זה, השתדלנו להתחקות אחר הסיבות למספרים המשתנים של העמים וכן לסדרם המשתנה ברשימות השונות ולא נקטנו בדרך הקלה שמיישבת שינויים אלו בעקרון של שיטת הגיוון.

47. ראה הע"ד לשמי ג, ח.

- נקודות המוצא להסברנו נבעו משלושה אספקטים עיקריים:
- א. ידיעת הטופוגרפיה והתיישבותם של עמי כנען בחלקיה של הארץ הנושבת, משני עברי הירדן, ובעיקר בזו שבמערב לירדן.
  - ב. הקונטקסט בו מצויה כל רשימה ומבט הראיה (Point of view) של הסופר המקראי בכל מקום.
  - ג. נטייתו הכוללת של הסופר המקראי לכתוב את רשימת העמים עפ"י אזורי התיישבותם, תחילה - עמי הגבולות ואח"כ מונה אותם עפ"י ארצות מגוריהם מצפון לדרום עפ"י מפת התפלגותם והתיישבותם.
- תופעות הראויות לתשומת לב הן:
- א. ברוב הרשימות (מלבד הגיניאלוגיות), היבوسی סוגר את הרשימות וזאת כדי לרמוז על כיבושה של ירושלים, היא יבוס, בסוף תהליכי הכיבוש וההתנחלות, בימי דוד המלך.
  - ב. ברוב הרשימות החסרות, נפקד שמו של הגרגשי מחמת סיבות שונות: פינה את הארץ והיגר לאפריקא, היותו "מעט וקטן" ביחס לשאר העמים, חסר טריטוריה משלו ושכן בארצות אחרו.
  - ג. הארץ הנושבת קרויה לרוב "ארץ כנען" ובחלק מהמקומות - "ארץ האמורי". הסבר עניין זה נובע מכך שעמים אלו חלשו על עיקר שטחיה של הארץ. הכנעני על אזורי החוף, השפלה ובקעת הירדן והערבה, ואילו האמורי על רצועת החר במערב הירדן ובשטחי סיחון ועוג במזרח.

בני כנען

יהוד מדינתא

